

УДК 373.5.016:37.091.214-053.5-056.24

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.24>

Лілія КОВРІГІНА

кандидат філологічних наук, завідувач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, вул. Михайлівська, 15, м. Житомир, Україна, 10014

ORCID: 0000-0002-6008-7211

Бібліографічний опис статті: Коврігіна, Л. (2021). Трирівнева модель підтримки учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 158–164, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.24>

ТРИРІВНЕВА МОДЕЛЬ ПІДТРИМКИ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ

Метою статті є визначення особливостей організації в освітньому процесі трирівневої підтримки учнів з особливими освітніми потребами за умов інклюзивного навчання. У дослідженні розкриваються науково-методичні засади організації трирівневої підтримки учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Запропоновано модель узгодженої підтримки для включення «особливої дитини» в освітній процес на рівні з іншими учнями. Включення реалізується завдяки організації гнучкого освітнього середовища, орієнтованого на різноманітні освітні потреби, що забезпечується створенням універсального дизайну навчання, диференціацією викладання, здійсненням адаптацій та модифікацій.

Наголошено, що на першому рівні підтримки вчитель разом з асистентом учителя, спільно викладаючи, забезпечують універсальний дизайн освітнього середовища, що передбачає гнучкість змісту, процесу та результатів навчальної діяльності з орієнтацією на різноманітний дитячий колектив інклюзивного класу. Диференціація викладання є засобом забезпечення універсального дизайну навчання.

З'ясовано, що другий рівень підтримки забезпечує опанування адаптованої освітньої програми завдяки відповідним адаптаціям (приспосовуванням) освітнього середовища, навчальних підходів, матеріалів.

Визначено, що третій рівень підтримки учнів з особливими освітніми потребами передбачає допомогу в опануванні модифікованої освітньої програми, яка можлива через спрощення, виключення, інтеграцію типової освітньої програми, у результаті чого «особливі діти» мають змогу включитися у спільну діяльність. На третьому рівні підтримки важливого значення набуває участь спеціальних педагогів.

Зроблено висновок, що описана модель підтримки надає можливість школярам з особливостями психофізичного розвитку отримувати якісну освіту, бути успішними повноправними членами учнівського колективу, отримувати необхідну допомогу з боку команди психолого-педагогічного супроводу для успішної реалізації своїх потенційних можливостей.

Ключові слова: модель підтримки, діти з особливими потребами, інклюзивне навчання, універсальний дизайн, адаптації, модифікації.

Liliia KOVRIHINA

Candidate of Philological Sciences, Head of the Department for Social and Humanitarian Disciplines, Municipal Establishment «Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education» of Zhytomyr Regional Council, Mykhailivska Str., 15, Zhytomyr, Ukraine, 10014

ORCID: 0000-0002-6008-7211

To cite this article: Kovrigina, L. (2021). Tryrivneva model pidtrymky uchniv z osoblyvymy osvitynymy potrebamy v inkliuzyvnomu klasi [Three-level model of support for students with special educational needs in an inclusive classroom]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 5, 158–164, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.24>

THREE-LEVEL MODEL OF SUPPORT FOR STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN AN INCLUSIVE CLASSROOM

The purpose of the article is to determine the features of the organization in the educational process of three-level support for students with special educational needs in the context of inclusive education. The study reveals the scientific and methodological principles of organizing three-level support for students with special educational needs in an inclusive education. A model of coordinated support for the inclusion of a "special child" in the educational process at the level

of other students is proposed. Inclusion is realized through the organization of a flexible educational environment focused on various educational needs, which is ensured by the creation of a universal learning design, teaching differentiation, implementation of adaptations and modifications.

It is emphasized that at the first level of support the teacher together with the teacher's assistant, teaching together, provide a universal design of the educational environment, which provides flexibility of content, process and learning outcomes with a focus on diverse children's groups of inclusive classrooms. Differentiation of teaching is a means of ensuring a universal design of learning.

It was found that the second level of support provides mastery of the adapted educational program due to the appropriate adaptations (adaptations) of the educational environment, learning approaches, materials.

It is determined that the third level of support for students with special educational needs includes assistance in mastering a modified educational program, which is possible through simplification, exclusion, integration of a typical educational program, as a result of which "special children" have the opportunity to participate in joint activities. At the third level of support, the participation of special educators becomes important.

It is concluded that the described model of support provides an opportunity for students with psychophysical development to receive quality education, to be successful full members of the student body, to receive the necessary assistance from the team of psychological and pedagogical support to successfully realize their potential.

Key words: support model, children with special needs, inclusive education, universal design, adaptations, modifications.

Актуальність проблеми. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в загально-освітньому просторі поряд із дітьми із типовим рівнем розвитку визначається одним із найголовніших напрямів гуманізації всієї системи освіти України та є важливим завданням державної політики. Йдеться про створення можливостей та умов для отримання якісної освіти всіма учнями, у тому числі з порушенням психофізичного розвитку, відповідно до їхніх здібностей та потенційних можливостей. Інклюзивна освіта, набуваючи в нашій державі стрімкого розвитку останнє десятиліття, є гнучкою формою навчання, орієнтованою на розмаїття, яка забезпечує надання якісних освітніх послуг всім без винятку дітям завдяки адаптації системи роботи освітнього закладу до індивідуальних потреб кожного школяра.

Метою інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами є їхній соціальний розвиток, навчання та корекційний процес. Реалізація цієї мети можлива завдяки трирівневій підтримці учня з психофізичними порушеннями командою психолого-педагогічного супроводу, до складу якої входять адміністрація освітнього закладу, вчителі, асистент учителя, психолог, корекційний педагог, соціальний педагог, батьки тощо. Тому визначення теоретико-методичних засад організації такої підтримки нам видається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методичні засади інклюзивної освіти та підтримки дітей з особливими освітніми потребами знайшли своє відображення в працях вітчизняних дослідників: А. Колупаєвої (Колупаєва, 2012), Е. Данілавічюте, С. Литов-

ченко (Данілавічюте, Литовченко, 2012), Т. Сак (Сак, 2014), О. Таранченко (Колупаєва, Таранченко, 2010), Ю. Найди (Таранченко, Найда, 2012) та інших, які звертають увагу на визначальну роль підтримки «особливих» учнів в освітньому процесі та розробляють її організаційні засади. Водночас, незважаючи на актуальність означеної проблеми, науковці вбачають серйозні виклики в її науковому розробленні та практичній реалізації.

Метою дослідження є визначення особливостей організації в освітньому процесі трирівневої підтримки учнів з особливими освітніми потребами за умов інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзія (від англ. *inclusion* – включення, залучення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі. Потребу збільшення участі відчувають насамперед ті, що мають фізичні чи ментальні порушення. Він передбачає розроблення і застосування таких конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті (Сварник, 2005).

Інклюзивне навчання – це процес залучення всіх учнів у єдиний спільний освітній процес на основі принципів рівноправності та доступності. Звичайно, діти з порушеннями психофізичного розвитку потребують підтримки для того, щоби стати повноправними успішними учасниками освітнього процесу на рівні зі школярами із типовим рівнем розвитку.

Згідно з «Порядком організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти», рівні підтримки – це обсяг тимчасової або постійної підтримки учнів в освітньому

процесі відповідно до їх особливих освітніх потреб, що надається в закладі освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957). У документі визначається п'ять рівнів підтримки залежно від ступеня тяжкості порушення учня з особливими освітніми потребами. Метою цього дослідження є визначення узагальненої моделі підтримки школярів із порушеннями психофізичного розвитку незалежно від ступеня порушення. Пропонується модель підтримки – це певний узгоджений алгоритм дій членів команди психолого-педагогічного супроводу, спрямований на залучення дитини з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього простору як повноправного учасника єдиного для всіх учнів інклюзивного класу освітнього процесу.

З цією метою команда психолого-педагогічного супроводу здійснює підтримку на трьох рівнях (табл. 1).

На **I рівні** підтримки вчитель разом з асистентом учителя спільно здійснюють диференційоване викладання з метою створення гнучкого освітнього простору, який би відповідав потребам різноманітного дитячого колективу, забезпечуючи тим самим універсальний дизайн навчання.

У Законі України «Про освіту» (2017) універсальний дизайн у сфері освіти трактується як дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їхню максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну. Універсальний дизайн ґрунтується на принципах рівності, доступності, гнучкості, простоти, інтуїтивності, терпимості до помилок користувачів тощо.

Для забезпечення універсального дизайну потрібно облаштувати школу, прилеглу територію, освітні послуги з орієнтацією на користування будь-яким учнем незалежно від психофізіологічних особливостей розвитку:

- різні варіанти входу (сходи, пандус, ескалатор);
- відсутність порогів у закладі освіти;
- облаштування школи ліфтом, підйомником;
- автоматичні розсувні двері;
- підсвічування сходів у будівлях;
- кольорове маркування на дверях;
- наявність зони відпочинку, медіатеки, кабінету психологічного розвантаження, куточків усамітнення тощо.

Універсальний дизайн навчання передбачає організацію освітнього процесу, розроблення навчальних планів та програм, методів та прийомів навчання, дидактичних матеріалів, способів оцінювання навчальних досягнень відповідно до індивідуальних потреб і навчальних стилів кожного учня (Лорман, 2010).

Світова педагогічна спільнота виділяє три основоположні принципи універсального дизайну в навчанні:

1. Забезпечення отримання інформації та знань різними способами (мультисенсорне подання інформації; різні форми організації навчальної діяльності: пояснення, колективне обговорення, дослідницька діяльність).

2. Альтернативи для демонстрації набутих знань (наприклад, переказ прочитаного, малюнок, тест, написання твору, інсценізація, складання сюжетних малюнків у послідовності до змісту прочитаного).

3. Множинні способи залучення учнів у спільну діяльність на основі врахування інтересів, здібностей, потенційних можливостей, психофізіологічних особливостей. Педагог має врахувати відмінності між дітьми та об'єднати їх у групи, знайшовши між ними спільні ознаки, щоб не лише задовольняти потреби кожної дитини, а й допомогти їм виявити сильні сторони і зрозуміти слабкі.

Диференційоване викладання є одним із засобів забезпечення універсального дизайну навчання. Вчитель та асистент учителя, спільно

Таблиця 1

I рівень загальна (універсальна) підтримка	II рівень додаткова (цілеспрямована) підтримка	III рівень додаткова (інтенсивна) підтримка
Універсальний дизайн навчання, диференціація викладання	Здійснення адаптацій	Модифікація змісту програми, участь спеціальних педагогів
Учитель, асистент учителя (спільне викладання)	Асистент учителя	Учитель, асистент учителя, психолог, корекційні педагоги

викладаючи, подають інформацію в різний спосіб, доповнюючи один одного (підтримуюче викладання); працюють із різними групами учнів, використовуючи гнучкі форми організації навчальної діяльності (паралельне викладання), та викладають у команді і, таким чином, створюють гнучке освітнє середовище, орієнтоване на різноманітні потреби учнів інклюзивного класу.

За визначенням Ю. Найди, диференційоване викладання передбачає створення навчального середовища та організацію навчального процесу таким чином, щоб забезпечити дітям із різними освітніми потребами (з порушеннями психофізичного розвитку, з обдарованістю) успішне опанування кариколу (Найда, 2012).

Диференціація викладання – це підхід, за якого вчитель та асистент, ураховуючи відмінності між учнями, забезпечують оптимальний і результативний освітній процес для кожного з них. Це досягається завдяки гнучкості:

- *змісту навчання* (диференціація типової освітньої програми);
- *процесу навчання* (диференціація методів навчання і навчальних підходів);
- *продукту та кінцевого результату навчання* (способів і форм оцінювання навчальних результатів учнів та рівня їхніх навчальних досягнень).

Доступність змістового наповнення вважається ключовим елементом диференціації. Вчитель має визначити, на якому рівні (загальному, з допомогою чи спрощено) учень з особливими освітніми потребами має засвоїти зміст типової освітньої програми та яким чином він отримає інформацію. Завдяки *диференціації змісту навчання* діти з особливими освітніми потребами отримують можливість навчатися за гнучкою освітньою програмою: загальноосвітньою, адаптованою чи модифікованою залежно від потенційних можливостей.

Під час вивчення загальноосвітньої програми учень з особливими освітніми потребами засвоює однаковий зі школярами з типовим розвитком зміст навчання за спільними для всіх методиками навчання. Універсальний дизайн навчання забезпечує гнучку організацію освітнього процесу.

Зміни в типовій освітній програмі відбуваються за її адаптації та модифікації. Адаптація типової освітньої програми передбачає зміну процесу навчання (стратегій, технологій

навчання і оцінки, які відповідають індивідуальним особливостям, потенціалу учня для забезпечення його розвитку, кореляції кінцевих досягнень його навчання із загальноосвітньою програмою). При цьому зміст навчання залишається незмінним порівняно з типовою освітньою програмою. Але опанування його учнями з особливими освітніми потребами відбувається за допомогою допоміжних засобів, що дозволяють йому включитися у спільну діяльність.

Модифікація типової освітньої програми забезпечується шляхом зміни освітніх цілей, змісту, технологій оцінювання відповідно до потенціалу учня з особливими освітніми потребами. Передбачається гнучкість змісту, процесу, продукту та результату навчання.

Крім того, як зазначає Т. Сак, у змісті навчання диференціації підлягають Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, представлені у критеріях оцінювання навчальних досягнень. Сутність диференціації полягатиме у визначенні оптимальних рівнів засвоєння змісту навчання, які свідчать про міру його опанування учнем. Об'єктом оцінювання мають бути складові частини навчальної діяльності учня: змістовий (обсяг знань, визначених індивідуальною навчальною програмою); операційний (уміння, навички – предметні, навчально-пізнавальні, контрольно-оцінні); мотиваційний (ставлення до кінцевого результату діяльності та опанування способом діяльності) (Сак, 2005).

Диференціація процесу навчання передбачає добір оптимальних технологій навчання, що відповідають особливостям розвитку дитини з порушеннями. Педагог має застосовувати гнучкість у доборі видів навчальної діяльності, які виконують учні для осмислення та засвоєння змісту навчального матеріалу:

- гнучкі методи формування груп;
- взаємодія учнів один з одним і кооперативне навчання;
- використання моделювання, докладних пояснень;
- перевага практичних методів навчання та опора на життєвий досвід школярів;
- зв'язок навчального матеріалу з життям;
- покрокова демонстрація застосування потрібного вміння;
- попередня лексична робота перед вивченням теми;

- створення ситуації успіху та похвала;
- використання рольової ігрової діяльності та ігрового моделювання;
- взаємодія з учнями: створення можливості для керованої практики та зворотний зв'язок.

Диференціація *продукту та очікуваних результатів навчання* – тих завдань, у результаті виконання яких учні закріплюють, застосовують, поглиблюють та вдосконалюють набуті знання, вміння, навички. Такий підхід дає можливість різним учням продемонструвати або проявити свої знання і розуміння по-різному.

Усім учням необхідно забезпечувати доступ до всіх можливих для них видів діяльності, проте рівень очікувань щодо досягнення ними тих чи інших навчальних результатів та міри досягнення цих результатів можна варіювати індивідуально для кожного учня.

II рівень підтримки (додаткова інтенсивна підтримка) може надаватися окремим учням із порушенням психофізичного розвитку з метою залучення його до спільної для всіх навчальної діяльності та реалізується завдяки участі в освітньому процесі асистента вчителя та опанування адаптованої освітньої програми.

Однією з основних функцій асистента вчителя є адаптація освітнього середовища, навчальних матеріалів відповідно до потенційних можливостей та з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини з особливими освітніми потребами. Зміни, які педагог використовує на другому рівні підтримки, називають **адаптаціями**. На цьому рівні підтримки асистент учителя змінює (адаптує):

- середовище (доступність та пристосування місць для загального вжитку, зонування простору, зміна навчального простору);
- стратегії викладання (зменшення кількості завдань, додатковий час на виконання завдання, використання візуальних розкладів, алгоритмів, покрокових інструкцій виконання завдань тощо);
- навчальні матеріали та завдання (збільшення шрифту, усунення другорядних елементів, кольоровий шрифт тощо), а також оцінювання.

III рівень підтримки – додаткова (інтенсивна) підтримка забезпечується участю спеціальних педагогів, які здійснюють корекцію порушень психофізичного розвитку дитини з особливими освітніми потребами, та модифікацією. Відповідно до висновку інклюзивно-

ресурсного центру, де визначається рівень підтримки для таких учнів, передбачається від 2 до 8 годин на тиждень корекційно-розвиткових занять із психологом, логопедом, сурдопедагогом, тифлопедагогом, вчителем лікувальної фізкультури тощо залежно від типу порушення. Такі заняття проводяться у другій половині дня. Корекція розвитку спрямована на формування та розвиток мовлення, пізнавальної та емоційно-вольової сфер, позитивного становлення особистості дитини з особливими освітніми потребами, психомоторного розвитку та навичок соціалізації. Інтенсивна підтримка може бути спрямованою безпосередньо на дитину або спрямованою на дитину через учителя. Йдеться про підтримку вчителя командою супроводу, фахівцями ІРЦ. Вони описують дії чи інструменти, які вчитель може надавати окремим учням, щоб допомогти їм бути успішними в навчанні, брати участь у соціальному житті класу чи школи тощо.

Третій рівень підтримки передбачає також допомогу в опануванні модифікованої освітньої програми. Зміст навчального предмета визначається Державним стандартом початкової освіти та базової середньої освіти і представлений у Типових освітніх програмах. Для дітей з особливими освітніми потребами, враховуючи особливості їхньої навчально-пізнавальної діяльності, здійснюється модифікація типових освітніх програм шляхом часткового зменшення складності, виключення або інтеграції цілей і (або) змісту навчального предмета. Поєднання, ущільнення на рівні навчального плану досягається шляхом інтеграції двох або більше навчальних предметів. Наприклад, географія, біологія, хімія та фізика інтегруються в інтегрований курс «Природознавство», і таким чином учень з особливими освітніми потребами вивчає ключові аспекти цих предметів у взаємодії та узагальнено. Новий Порядок організації інклюзивного навчання надає можливість учням із порушеннями різного ступеня прояву вивчати інтегровані курси за адаптованим та/або модифікованим розкладом. На нашу думку, це можливо забезпечити в інклюзивних міжкласних групах, де діти з різних класів одного або різних років навчання на основі врахування спільних навчальних цілей можуть вивчати предмети інтегровано з адаптацією змісту відповідно до їхніх потенційних можливостей.

Висновки з даного дослідження. Отже, трирівнева підтримка учнів з особливими освітніми потребами здійснюється вчителем, асистентом вчителя та спеціальними педагогами, які забезпечують для них гнучкий освітній процес та корекцію порушень психофізичного розвитку. Описана модель підтримки надає можливість школярам з особливостями психофізичного розвитку отримувати якісну освіту, бути успішними повноправними членами учнівського колективу,

отримувати необхідну допомогу з боку команди психолого-педагогічного супроводу для успішної реалізації своїх потенційних можливостей.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в розробленні практичних рекомендацій щодо здійснення диференційованого викладання, адаптації та модифікацій змісту, процесу та продукту і кінцевих результатів навчання для учнів з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. За заг. ред. Колупаєвої А.А. К.: «А.С.К.», 2012. 308 с.
2. Данілавичюте Е.А., Литовченко С.В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. За ред. А.А. Колупаєвої. К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012.
3. Сак Т. Індивідуалізація навчання учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 4. С. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_4_5 (дата звернення 12.10.2021).
4. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
5. Таранченко О.М., Найда Ю.М. «Диференційоване викладання в інклюзивному навчальному закладі»: навчальний курс та методичний посібник. За загальною редакцією Колупаєвої А.А. К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
6. Сварник М. Інклюзивна освіта в Україні: попередній аналіз ситуації. *Права дітей з особливими освітніми потребами на рівний доступ до якісної освіти*. Інформаційний бюлетень № 1 проекту Міжнародного фонду «Відродження». К.: Арт-Прес, 2005. С. 3–13.
7. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. *Урядовий кур'єр*, 2021. № 179.
8. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практичний посібник. [Тім Лорман, Джоан Деспелер, Девід Харві]; пер. з англ. К.: СПД-ФО Парашин І.С., 2010. 296 с.
9. Закон України «Про освіту» від 5.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#> (дата звернення: 04.11.2021).
10. Найда Ю. Диференційоване викладання як засіб задоволення навчальних потреб усіх учнів: навчально-методичний посібник. За заг. ред. Колупаєвої А.А. К.: «А.С.К.», 2012. 308 с.
11. Сак Т.В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції. К.: Актуальна освіта, 2005. 246 с.

REFERENCES:

1. Osnovy` inklyuzu`vnoyi osvity` [Fundamentals of inclusive education]: navchal`no-metody`chny`j posibny`k (2012). Za zag. red. Kolupayevoyi A.A. K.: «A.S.K.», 308 s. (in Ukrainian)
2. Danilavichyutye E.A., Ly`tovchenko S.V. (2012) Strategiyi vy`kladannya v inklyuzu`vnomu navchal`nomu zakladi [Teaching strategies in an inclusive school]: navchal`no-metody`chny`j posibny`k. Za red. A.A. Kolupayevoyi. K.: Vy`davny`cha grupa «A.S.K.». (in Ukrainian)
3. Sak T. (2014) Indy`vidualizaciya navchannya uchniv z osobly`vy`my` osvithnimy` potrebamy` v inklyuzu`vnomu klasi p [Individualization of education of students with special educational needs in an inclusive classroom.]. Osobly`va dy`ty`na: navchannya i vy`xovannya. 4. S. 18-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_4_5 (data zvernennya 12.10.2021). (in Ukrainian)
4. Kolupayeva A.A., Taranchenko O.M. (2010) Dity` z osobly`vy`my` potrebamy` v zagal`noosvitn`omu prostori: pochatkova lanka. Putivny`k dlya pedagogiv [Children with special needs in the general educational space: primary level. A guide for teachers]: navchal`no-metody`chny`j posibny`k. Ky`yiv. 96 s. (in Ukrainian)
5. Taranchenko O.M., Najda Yu.M. (2012) «Dy`ferencijovane vy`kladannya v inklyuzu`vnomu navchal`nomu zakladi» ["Differentiated teaching in an inclusive school"]: navchal`ny`j kurs ta metody`chny`j posibny`k . Za zagal`noyu redakciyeyu Kolupayevoyi A.A. K.: Vy`davny`cha grupa «A.S.K.». 124 s. (in Ukrainian)

6. Svarnyk M. (2005) Inklyuzyvna osvita v Ukraini: poperednij analiz sytuaciyi [Inclusive education in Ukraine: a preliminary analysis of the situation] / Prava ditej z osoblyvy'my' osvitnimy' potrebamy' na rivnyj dostup do yakisnoyi osvity'. Informacijnyj byuleten' # 1 proektu Mizhnarodnogo fondu «Vidrodzhennya». K.: Art-Pres. S. 3-13 (in Ukrainian)
7. Pro zatverdzhennya Poryadku organizaciyi inklyuzyvnogo navchannya v zakladax zagal'noyi seredn'oyi osvity [About the statement of the Order of the organization of inclusive training in establishments of general secondary education]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy' vid 15 veresnya 2021 r. № 957. Uryadovyj kur'yer, 2021. № 179 (in Ukrainian)
8. Inklyuzyvna osvita. Pidtrymka rozmayittya u klasi [Inclusive education. Support for diversity in the classroom] (2010): praktychnyj posibnyk. [Tim Lorman, Dzhoan Deppeler, Devid Xarvi]; per. z angl. K.: SPD-FO Parashy'n I.S. 296 s. (in Ukrainian)
9. Zakon Ukrainy' «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"] vid 5.09.2017 # 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennya: 04.11.2021) (in Ukrainian)
10. Najda Yu. (2012) Dyferencijovane vykladannya yak zasib zadovolennya navchal'ny'x potreb usix uchniv [Differentiated teaching as a means of meeting the educational needs of all students]: navchal'no-metodychnyj posibnyk / za zag. red. Kolupayevoyi A.A. K.: «A.S.K.». 308 s. (in Ukrainian)
11. Sak T.V. (2005). Psy'xologo-pedagogichni osnovy' upravlinnya uchbovoyu diyal'nistyu uchniv iz zatrymkoyu psy'xichnogo rozvytku u shkoli intenyvnoyi pedagogichnoyi korekciyi [Psychological and pedagogical bases of management of educational activity of pupils with a mental retardation in school of intensive pedagogical correction]. K.: Aktual'na osvita. 246 s. (in Ukrainian)